

Ahmed Yesevî'nin Rumelili Bir Takipçisi ÜSKÜPLÜ ATÂ VE TUHFETÜ'L-UŞŞÂK MESNEVİSİ

İ. Hakkı AKSOYAK*

ÖZET

Büyük mutasavvıf Hoca Ahmed-i Yesevî "Hikmet" adlı şiirleriyle kültür tarihimizde yeni ufuklar açtı. Bu etki Hakim Ata, Uzun Hasan Ata, Seyyid Ata, Sadr Ata, Bedr Ata, Mansur Ata, Said Ata, Süleyman Ata, Zengî Ata ve Üsküplü Atâ gibi dervişlerde açıkça görülür.

Ahmed-i Yesevî'nin takipçisi olarak bilinen Üsküplü Atâ Divan, Tuhfetü'l-uşşâk ve Mevlid (?) adlı eserlerin sahibidir.

Bu makalede Tuhfetü'l-uşşâk'ın yapısı ve konusu incelendi ve eserin İran şairi Kâtibî'nin Dehbâb (Tecnîsât)'ından çeviri olduğu örneklerle gösterildi. Daha sonra Tuhfetü'l-uşşâk ve Dehbâb çeşitli açılardan karşılaştırıldı.

Anahtar kelimeler:

Ahmed Yesevî, Üsküplü Atâ, Kâtibî, Divan Edebiyatı, Fars Edebiyatı, Tercüme.

Son zamanlarda yurt içinde hakkında pekçok neşriyat yapılan Ahmed-i Yesevî'nin hayatı üzerindeki sis perdesi ortadan kaldırılamamıştır. Yesevî'nin tarihî kişiliği karanlıkta olmasına rağmen kendisinin ve ondan ilham alarak şiirler söyleyen şairlerin kültür tarihimizde üstlendiği misyon gün gibi ortadadır. Bu şairin öğretilerini ve şiir yolunu izleyerek halka İslâmiyet'in temel prensiplerini tasavvufun hoşgörüsü altında manzum olarak aktaran "Hikmet Mektebi Öğrencileri", isimlerinin sonuna "ata" kelimesi eklenen Hakim Ata, Uzun Hasan Ata, Seyyid Ata, Sadr Ata, Bedr Ata, Mansur Ata, Said Ata, Süleyman Ata, Zengî Ata ve Üsküplü Atâ gibi Yesevî muhipleridir¹. Yesevilik Hakim Ata, Mansur Ata ve Said Ata'nın şiirleriyle Yese çevresinde gönüllere hitap ederken; Üsküplü Atâ gibi birçok din davetçisi ile de doğudan batıya doğru yeni manevî iklimler açıyordu.

* Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹. Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatçı, "Ahmed Yesevî'nin Takipçileri", *Yesevilik Bilgisi*, Ankara 2000, s.353.

Üsküplü Atâ hakkında kaynakların verdikleri bilgileri sıralamadan önce şairin ismi üzerinde durmak gerekir. Bilindiği gibi Yesevî müridlerine “ata” denirdi. Bu kelime Türkçe olup “baba, ced, şeyh, müşid” gibi anlamlara gelir. Osmanlı Türkçesi'nde elif-te-elif ile yazılır². Üsküplü Atâ'nın ismi ise Arapça olup “bağış” anlamındadır ve eski harflerle imlâsı ayın-tı-elif ile yazılır.

Atâ'dan söz eden kaynakların hepsi şairin Üsküplü olduğunu ve ecdâdının Acem diyarından geldiğini kaydederler³. Şairin kendisinin Ahmed-i Yesevî neslinden geldiğini iddia etmesi de tezkireler tarafından özenle kaydedilir. Atâ, Tuhfetü'l-uşşâk mesnevisinin sonunda Ahmed-i Yesevî neslinden geldiğini iddia etmektedir⁴.

Kaynaklara göre şair, eğitimini yarım bırakır⁵. Tuhfetü'l-uşşâk mesnevisinde de bilim öğrenerek ömrünü boşa geçirdiğini; sarf, nahiv, mantık, felsefe, riyazî, bedî, beyan ve maanî okuyarak âlet bilimlerini elde ettiğini; ancak ilâhî olanın diğer bilimleri öğrenmekten önemli olduğunu anlatıyor:

² M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul 1989, C.II, s.67, 120, 131, 385; Şecaettin Koka, "Yesevî Şeyhlerine Türklerce Atâ Denirdi", Bay, 6-7, Prizren (Şubat-Mart 1995), s.6; Mevlana Safiyüddin, *Nesebnâme Tercümesi*, (Haz.: Kemal Erarslan), İstanbul 1996, s.82.

³ Âşık Çelebi, *Meşâirü's-şuarâ*, (Haz.:Filiz Kılıç), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1994, s.597; Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şuara*, (Haz.: İbrahim Kutluk), Ankara 1989, C.II, s.638; Beyanî, *Beyanî Tezkiresi*, (Haz.: İbrahim Kutluk), Ankara 1997, s.597; Cemâl Kurnaz, *Türkiye-Orta Asya Edebi İlişkileri*, Ankara 1999, s.196.

⁴ Kaynaklar Ahmet Yesevî ile Atâ'nın arasındaki akrabalık ilişkisi konusunda şunları söylüyorlar: “neslindendir” (Âşık Çelebi, *a.g.t.*, s.597), “soyundan geldiğini iddia ederdi” (Hasan Çelebi, *a.g.e.*, s.638; Şemseddin Sami, *Kamusü'l-alâm*, İstanbul 1311, C.IV, s.3157; Kurnaz, *a.g.e.*, s.196), “silsile-i nesebi Yesevî'ye muntehidür” (Beyanî, *a.g.e.*, s.597), “torunlarındandır” (Nail Tuman *Tuhfe-i Nâilî*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kütüphanesi, nr: B.870, s.682) ve “derişlerindedir” (Saadettin Nüzhet Ergun, “Atâ”, *Türk Şairleri*, İstanbul, C.II, s.538.)

⁵ Sehî, *Sehî Bey Tezkiresi*, (Haz.: Mustafa İsen), Ankara 1998, s.202; Latif, *Latiff Tezkiretü's-şuarâ ve Tabsiratü'n-nuzemâ*, (Haz.: Rıdvan Canım), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1991, C.II, s.384; Âşık Çelebi, *a.g.t.*, s.597; Riyâzî, *Riyâzü's-şuara*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr: 3724, 1609, yk.105b; Kurnaz, *a.g.e.*, s.196.

Tenfîr Ez-Bazı Ulûm ve Tergîb Be-Bugz

Nâzenîn ömri abes sarf eyledün
 Ya'ni tahsîl-i feni sarf eyledün
 Bir zamân dahı dürüşdün nahve sen
 Himmetün sarf eyledün ol nahve sen
 Niçe demler dahı oldun mantıkî
 Ana harc itdün bu zîbâ mantıkî
 Hikmet aslına dürüşdün bir zamân
 Bilmedün nedür mekân ile zamân
 Gâhi ta'rîf-i riyâzî eyledün
 Fikrüne cennet riyâzı eyledün
 Geh bedî' ü geh beyân u geh kelâm
 Andan artuk söylemezdün bir kelâm
 Geçdi ömrün kesb idince âleti
 Oldun uş enbâ'-i cinsün âleti
 Bakma hükm-i Bû Alî Sînâ'ya sen
 Bir nazar eyle "velev şî'nâ" ya sen
 Kim anun kılduğı Kânûn u Şifâ
 Bu marazdan cânuna virmez şifâ
 Cümleden ilm-i ilâhîdür garaz
 Cevher ol ma'nîde kamusı araz
 Felsefe degül İlâhî didüğüm
 Âlet olur âlet anda didüğüm (46a)

Eğitimini yarıda bırakan şair, Nakşibendî tarikatine girer⁶ ve Üsküp'te inzivaya çekilir⁷. Bu tarikatte pekçok "müşahede" ve "mükâşefe"ye sahip olur⁸. Tuhfetü'l-uşşâk mesnevisinde bu konuda somut bilgiler de vardır. Aşağıdaki

Çünkü kalmaz nakş u kalur Nakş-bend

⁶. Latifî, *Latifî Tezkiresi*, (Haz.: Mustafa İsen), Ankara 1990, s.123; Âşık Çelebi, *a.g.t.*, s.597; Hasan Çelebi, *a.g.e.*, s.639; Riyâzî, *a.g.e.*, yk.105b; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1311, C.III, s.474.

⁷. Âşık Çelebi, *a.g.t.*, s.597.

⁸. Latifî, *a.g.e.*, s.384.

Geç bu zâhir nakşuna bir nakş u bend (45b)

beytinde Nakşîliği öven şair, Emir Buharî vASFındaki;

Sırrıdur Hâce Bahâ'ü'd-dînün ol
 Dürridür bahr-ı bahâ vü dînün ol
 Nakdidür Hâce İlâhî gencinün
 Nakdini artur İlâhî gencinün
 Yiridür ol serverün İslâmbol
 Ma'rifet çoğ anda vü islâm bol
 Kutb-ı Hak Mîr Buhârî andadur
 Sanki dünyânun buhârı andadur
 Devlet anun kim bunun gibi ere
 Ölmedin pâyına yüz süre ere
 Ana irersen iresin özüne
 Koyasın kışrı iresin özüne
 Yoksa ne eb fâyide eyler ne üm
 Bir cihâna oldı mürşid Hak'dan um (47a-b)

beyitlerinde, Nakşîliğin kurucusu Hoca Bahaeddin'i (ö.1389), Emir Buharî'nin şeyhi ve bu tarikatın Anadolu'daki ilk temsilcilerinden Abdullah İlâhî'yi ve Emir Buharî'yi saygıyla anar.

Bir müddet kadılık da yapan şair 1523'te vefat eder⁹. Latifi, II. Selim devrinin sonunda; Mehmed Süreyya 1552 yılından sonra vefat ettiğini haber veriyor¹⁰. Nail Tuman, Latifi'nin Selim (d. 1524-ö. 1574) devrinde; Mehmed Süreyya'nın 1552 yılından sonra vefat etti, ifadesini birleştirerek Atâ'nın II. Selim devrinde hayatta olduğunu belirtmekle yetinir. Şair, vefat yeri olan Üsküp'te gömülür¹¹.

Kaynaklar Atâ'nın şairliğinden övgü ile söz ederler. Sehî, Atâ'nın gazel ve kasidelerini "*Güzel kasideleri ve eşsiz fikirleri vardır. Gazelleri hoş, nazmı makbul kişidir.*"¹² sözleriyle niteliyor. Latifi, Atâ'nın yaşadığı dönemde şiirleri ile şöhret ve itibar bulduğunu; İran'ın önde gelen

⁹. Tuman, *a.g.e.*, s.682. Tuhfetü'l-uşşâk'ın elimizdeki nüshasının 1a yaprağında şairin 1523'te vefat ettiği yazılıdır. M. Şerefettin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, *Keşf-el-zünûn*, İstanbul 1941, C.I, s.370.

¹⁰. Fâizî, *Zübdetü'l-eşâr*, Millet Kütüphanesi, nr: 1325, 1621, s.144; Latifi, *a.g.e.*, s.384; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, s.474, Tuman, *a.g.e.*, s.682.

¹¹. Âşık Çelebi, *a.g.t.*, s.597-598.

¹² Sehî, *a.g.e.*, s.202; Kurnaz, *a.g.e.*, s.196.

şairlerine çok fazla naziresi olduğunu; şiirlerinin beğenildiğini ve nazire yazmada benzerinin olmadığını söyler¹³. Yine aynı tezkire sahibi, Şehzade Selim'in (1524-1574) Atâ'nın şiirini beğendiğini söyler¹⁴. Âşık Çelebi ise Atâ'nın İshâk Çelebi ile çağdaş olduğunu belirttikten sonra "*Onun gibi âlemün bir şûh-ı şehr-âşûbıdur.*" der¹⁵. Hasan Çelebi, İshâk Çelebi ile Atâ'nın sohbet ve ülfeti olduğunu ve Atâ'nın bu münasebetten sonsuz bilgi topladığını anlatır¹⁶. Mehmed Süreyya da Atâ'yı "*şâir-i mâhir*" olarak niteler¹⁷. Saadettin Nüzhet, Atâ'nın manzumeleri konusunda "*Atâ, tarikat mensubu olmak itibariyle mutasavvıfane manzumeler yazmakla birlikte tamamıyla lâdini mahiyette bir sanatkâr zevkiyle şiirler de vücuda getirmiştir.*"¹⁸ demektedir.

Tezkirelerde şairlerin hayatları ve eserleri anlatılırken zaman zaman başlarından geçen enteresan olaylara da yer verilir. İşte Atâ'ya, döneminde şiir eleştirmeni olarak verilen önemi gösteren ilginç ve aynı zamanda espirili bir anekdot da Atâ ile Molla Arap Vâiz arasında geçmiştir. Başta Âşık Çelebi olmak üzere Hasan Çelebi ve Şemseddin Sâmî'nin eserlerinde yer verdiği hikâye şöyledir: Kendisini vaaz verme konusunda İbn-i Cevzî ve Sa'âlibî ve belâgatte Asma'î ve Câhız gibi gören Molla Arap Vâiz isminde biri Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inin bazı yerlerine müdahale ederek bir mevlid yazar ve eserini inceleyerek düzeltilmesi ve düzelttiği yerlere mum yapıştırması için Atâ'ya başvurur. Atâ, eserin tamamını muma batırıp Molla'ya göndererek eserin baştan sona tashihe muhtaç olduğunu beyan etmiş olur. Vâiz, buna çok kızar; bir süre Atâ hakkında atıp tutar; hattâ hırsı onu tekfir etmeye kadar götürür¹⁹.

Köprülü, şairin Divan'ı, Mevlid'i ve Tuhfetü'l-uşşâk mesnevisi olmak üzere üç eseri olduğunu haber veriyor. Şairin Divanı ele geçmemiştir. Mecmualardan bazılarında şiirleri görülmektedir²⁰. Atâ'nın

¹³. Latifî, *a.g.e.*, s.384.

¹⁴. Latifî, *a.g.e.*, s.385.

¹⁵. Âşık Çelebi, *a.g.t.*, s.597.

¹⁶. Hasan Çelebi, *a.g.e.*, s.638-639.

¹⁷. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, s.474.

¹⁸. Ergun, *a.g.e.*, s.538.

¹⁹. Harun Tolasa, *Sehî, Latifî, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I*, İzmir 1983, s.207, 283.

²⁰. Atâ'nın mecmualardaki şiirlerini toplarken sayın M. Ali Tanyeri'nin aynı konuda çalışmaları olduğunu haber aldık. Bundan sonra Atâ'nın mecmualardaki şiirlerini

elimize eksik bir divanı ulaşılmış bulunuyor. Bu divanda 16 kaside ve 17 gazel vardır²¹. Edirneli Nazmî'nin Mecmau'n-nezâir'i²², Pervane Bey Mecmuası²³ ve başka mecmualarda²⁴ Atâ'nın manzumeleri görülmektedir. Mecmualardaki bazı şiirleri, Nevâyî²⁵, Sâni²⁶ ve Çâkerî'ye²⁷ naziredir. Bir başka mecmuada "su" redifli gazeli kayıtlıdır²⁸. Şairin Mecmau'n-nezâir'deki şiirine Âhî, Celîlî, Subhî (2 adet), Şemî, Nazmî (2 adet), Refikî, Revânî ve Selman tarafından toplam on nazire yazılmıştır²⁹. Köprülü, kütüphane ismi ve numarası vermeden şairin Mevlid isimli bir eseri olduğundan söz etmektedir³⁰.

Tuhfetül-uşşâk, ünlü İran şairi Kâtibî'nin Dehbâb diğer adıyla Tecnisât adlı mesnevisine naziredir. Şemsüddin Muhammed Kâtibî (ö.1437) Timurlular zamanında yaşamış hamse sahibi bir şairdir. Divanı ile Gülşen-i Ebrâr, Mecmau'l-bahreyn, Sînâme, Dil-rübây³¹ ve Dehbâb adlarında beş mesnevisi bulunmaktadır. Ahlâkî öğüt ve hikâyeleri içeren Dehbâb mesnevisini oğlu İnyet için yazmıştır. On babdan meydana geldiği için Dehbâb'da her bâbın ardından 5 hikâye anlatılır.

toplamaktan vaz geçtik. Tespit edebildiğimiz mecmua numaralarından birkaçını vermekle yetiniyoruz

- ²¹ Mine Mengi, *Bir Şiir Mecmuası Hakkında*, Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi, Ankara 1977, C. VII., s.78. (Bu mecmua için bkz. *İstanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*, İstanbul 1947, C.I, s.97-98; Ergun, *a.g.e.*, C.II, s.538-540.
- ²² M. Fatih Köksal, Edirneli Nazmî'nin Mecmau'n-nezâir, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Devam Etmekte Olan Doktora Tezi.
- ²³ Ergun, *a.g.e.*, s.538-540.
- ²⁴ Mecmua, DTCF. Kütüphanesi, MÖ. I, nr:518; Mecmua, DTCF. Kütüphanesi, MÖ. I, nr: 869; Mecmua, DTCF. Kütüphanesi, MC., nr:647; Mecmua, Fatih, nr: 4078; Mecmua, Ali Emiri, nr: 674; Mecmua, İzmir Millî Kütüphanesi, nr: 2013. Bu mecmua için bkz. Ali Yardım, *İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, İzmir 1997, C.III, s.273; Hüseyin Ayan, Bir nazire Mecmuası, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1991-92, S.7, s.114; Nazire Mecmuası, Eyüp Hüsrev Paşa Kütüphanesi, nr: 1301. Bu mecmua için bkz. Ergun, *a.g.e.*, C.II, s.538.
- ²⁵ M. Fuat Köprülü, "Ahmet Paşa", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1951, C.I, s.191.
- ²⁶ Ali Nihat Tarlan, *Şiir Mecmualarında XVI. ve XVII. Asır Divan Şiiri*, İstanbul 1949, Fasikül 4, s.104.
- ²⁷ Hatice Aynur, *15. YY. Şairi Çâkerî ve Divanı*, İstanbul 1999, s.39.
- ²⁸ Tahir Üzgör, Su redifli Şiirler ve Fuzulî'nin Su Kasidesi'nin Kompozisyonuna Dâir, *İlmî Araştırmalar*, İstanbul 2000, S.9, s.240.
- ²⁹ Köksal, a.g.t.
- ³⁰ M. Fuad Köprülü, "Türkler, III Edebiyat (Divan edebiyatı bölümü)", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1988, C. 12/II s.557.
- ³¹ Mehmet Atalay, *Kâtibî-yi Nişâbûrî, Sînâme ve Dilrubây Mesnevileri*, Erzurum 2000.

Her beytinde cinas ve tecnis denilen edebî sanata yer verildiğinden, eser Tecnisat olarak da bilinir³².

Tezkirelerden Latifî ve Hasan Çelebi, Atâ'nın Tuhfetü'l-uşşâk mesnevisinin konusunu tarikat halleri³³ ve tasavvuf³⁴ olarak açıklar. Latifî, Atâ'nın Tecnisât-ı Kâtibî'ye benzeyen Tuhfetü'l-uşşâk isimli pek meşhur olmayan manzum bir risale yazdığını belirterek;

Hudâ'nun olmasa tevfiği hem-râh
Kimesne kurbına bulmazdı hem râh

beytini örnek olarak kaydeder. Latifî, Hasan Çelebi, Âşık Çelebi ve Riyâzî tezkirelerinde kaydedilen bu beyit elimizdeki Tuhfetü'l-uşşâk nüshasında yoktur. Âşık Çelebi ve Riyâzî, Atâ'nın Tecnisât ve Tuhfetü'l-uşşâk'ını iki ayrı eser sayarak diğer kaynaklarla çelişkiye düşerler. Doğrusu Atâ'nın sadece Tuhfetü'l-uşşâk adlı bir mesnevisi vardır. Tecnisat ise Kâtibî'nin eseri olup Atâ'nın mesnevisi için örnek aldığı eserin adıdır.

Tezkirelerden sonra Köprülü, hususî kütüphanesinde bulunan nüshaya dayanarak Tuhfetü'l-uşşâk'tan örnek beyitler verir ve 911'de kaleme alınan Tuhfetü'l-uşşâk'ın XVI. yüzyıl başındaki mesneviciler arasında Atâ'ya bir mevki verebileceğini söyler³⁵. Köprülü, bu tespiti hangi ölçütlere dayanarak yaptığını açıklamaz. Köprülü'nün kitapları, Yapı Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi'nin arkasındaki kütüphanesinde olduğu biliniyorsa da bu nüsha kütüphane kayıtlarında yoktur³⁶. Daha sonra eser üzerinde bahis açılmadığı gibi belki de tek nüshası Köprülü'de bilindiğinden, kayıp olarak kabul edilegelmiştir³⁷.

İncelememize konu olan Tuhfetü'l-uşşâk nüshası 1399 beyittir³⁸. Bu nüsha 172x103-112x54 mm. ölçülerinde olup 59 yapaktır. Her yapakta 13 satır bulunmaktadır. Nestâlik, harekesiz, serlevhası müzehheb, kahverengi meşin cilt ile kaplı, şemseli ve mikleplidir.

³². Mehmet Vanlıoğlu, "Dehnâme", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1994, s.106; Mansur Restekâr-ı Fesâî, *Enva-ı Şî'r-i Fârisî*, Tahran 1372, s.472; Ahmet Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler*, Ankara 1968, s.340-348.

³³. Latifî, *a.g.e.*, s.385.

³⁴. Hasan Çelebi, *a.g.e.*, s.638-639.

³⁵. M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1981, s.390.

³⁶. Köprülü, *a.g.m.*, s.565.

³⁷. Ergun, *a.g.e.*, 538; Dergâh, "Atâ", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul 1977, C.I, s.209.

³⁸. Atâ, Tuhfetü'l-uşşâk, şahsî kitaplarım arasındaki nüsha.

Başı: (silik) ey Hâlk-ı cân-âferîn
Düşse sun'una hezârân âferîn (1b)

Sonu: Hak anı îmânıla hatm eylesün
Kendü mührin cânına hatm eylesün (59a)

Mesnevi nazım biçimiyle kaleme alınan eserde aruzun sadece *Fâilâtün Fâilâtün Fâilün* kalıbı kullanılmıştır. Giriş bölümünde tevhid, münacât, na't, mucizat, mi'rac, medh-i çehâr-yâr, va'z ve nasihat, satranca tenbih, felekten şikâyet, gecenin vasfı, kışın vasfı, sebep-i telif konulu bölümler bulunur. Şair, sebep-i telif bölümünde inşa ve şiirle uğraştığını; Arapça ve Farsça şiirler yazmaya muktedir olduğunu:

Geh işüm inşâ vü geh eş'âr idi
Gâh îmâ vü gehî iş'âr idi
Dil olup tâbende çün necm-i dürî
Nazm iderdüm gâh Tâzî geh Derî (7b)

beyitleriyle ifade eder. Eserini yazış sebebini ise şöyle anlatır: Bir gün bir köşede otururken gönlüne hitap ederek hacmi küçük; anlamı geniş, kıymetli bir kitap nazm etmeyi ister. Saydığı niteliklere uygun olarak Kâtibî'nin Tecnisâtı'nı görür. Kâtibî'yi yalnızca "tecnis"e dikkat etmesi; anlamı ikinci plânda tutması bakımlarından eleştirir.

Didi bu tavsîfe kâbil Kâtibî
Yazdı Tecnisât'ı olup kâtibi
Hûb tarz itmiş durur el-hak güzîn
Bir güzeldür k'oynadur kaşın gözin
Lîk zîverden katı hâlî dimiş
Hûba yitmez mi hat u hâlî dimiş
Hûb dimişdür velî yüz kim yunur
Nûr ise dahı olur nûr üzre nûr
Gül ne denlü olur ise hûb u ter
Zîneti şeb-nemle olur hûbter
Yalunuz tecnîse itmişdür nazar
Bu kadar ma'nâ ana virmiş matar (8a)

Atâ, önce nazım meydanında tecnis atına binip, elini Kâtibî'nin Tecnisât adlı mesnevisine vurduğunu, lutf ile güzelliğini parlattığını, çeşitli süslerle süslediğini, Acem elbisesini yırttığını, Anadolu Türkçesi

ile söylenirse, görenlerin Farsça'dan bıkaçağını; Farsça söylemenin kolay, Türkçe tecnisin zor olduğunu; ancak üzerine düşülürse gerçekleşeceğini;

Nazm meydânına tecnîs atına
 Binüp ur destüni Tecnîsâtına
 Lutf ile hüsnin mücellâ eyle sen
 Dürlü zîverle muhallâ eyle sen
 Eyle giydüğü Acem tonın kabâ
 Ol dil-ârâma giyürür mi kabâ
 Zîver-i Rûmî ile söyle bize
 Kim görenler Pârisî'sinden beze
 Didüm âsândur dinilmek Fârisî
 Menziline tiz irürür fârisi
 Türkde tecnîs inen düşvâr olur
 Didi say it üstine düş var olur (8a)

beyitleriyle anlatır. Giriş ve konunun işlendiği bölümde eserini Kâtibî'nin Tecnîsât'ına nazire olarak kaleme aldığını ve aynı biçimde 10 bâb üzere düzenlediğini açıklar.

Bu gülistânı ki deh bâb eyledüm
 Kâtibî tarzında da bâb eyledüm (12b)

Eserin muhtelif yerlerinde de Kâtibî'nin adını anar:

Didi bu tavsîfe kâbil Kâtibî
 Yazdı Tecnîsât'ı olup kâtibi (8a)

Bitiş bölümünde Kâtibî'nin Nişaburlu; kendisinin Üsküplü ve Yese şehrinde Ahmed-i Yesevî'nin neslinden olduğunu ve her sözünde ona bağlılığını ifade etmeyi istediğini dile getirir:

Kâtibî'nün şehri Nişâbûr ısa
 Melce'-i Attâr gibi nûr ısa
 Sen Yese'den Şeyh Ahmed Pûr'ısın
 Mani yüzünden o şemsün nûrısın
 Gerçi hâk-i hıtta-i Üskübsün
 Ma'denîsin zer gibi üskübsün
 Resmini haddüm degül tavsîf idem
 Gün gibi rûşen niçe ta'rîf idem

Her sözüni nisbet it ol merde sen
 Dirilüp tâ olmayasın mürde sen
 Çün o deryâdan ola sana gıdâ
 Pes mu'înüdür hakikat mâ'adâ (54a)

Der-Beyân-ı Ebvâb-ı Kitâb başlığı ile Giriş bölümünden konunun işlendiği bölüme geçilir. Başlığın arkasından eserde aşk, bezm ve sohbet, kibri terk etmek, izzet, halka iyilik, kötülüğü terk etmek, kanaat, yaşayış, halktan uzaklaşmak, Hakk'a yaklaşmak olmak üzere 10 konunun işlendiği anlatılır:

Bâb-ı evvel ehl-i ışkun bâbıdur
 Tastamâm erbâb-ı şevkun bâbıdur
 Bâb-ı sâni bezm ü sohbet naklidür
 Her biri bir bezm-i sohbet nuklidür
 Bâb-ı sâlis ucbı terk itmekdedür
 İtikâd u sıdkı berk itmekdedür
 Bâb-ı râbi' şâmilidür izzetün
 Âmil olur isen arta izzetün
 Bâb-ı hâmis kamuya eyelükdedür
 Eyü nâdir diseler eyelükde dur
 Bâb-ı sâdis yatlu terk itmekdedür
 Eylük esbâbını berk itmekdedür
 Bâb-ı sâbi'dür kanâ'at mahzeni
 Ârifün olur kanâ'at mahzeni
 Bâb-ı sâmin zindegânî hâleti
 Bildürür sa'y ile idin hâl anı
 Bâb-ı tâsi' cümleden olup cüdâ
 Yüz duta emr eyledüğine Hudâ
 Bâb-ı âşir Hakk'a olmakdur yakîn
 Ârife bu perdede olur yakîn (12b)

Kâtibî'nin Tuhfetü'l-uşşâk'ı 10 bâbdan oluşmakta; her bâbın ardından 5 hikâye gelmektedir. Atâ da Tuhfetü'l-uşşâk mesnevisini aynı plânla yazmıştır. Ancak eserde her bâbın ardından konuya uygun 5 hikâye aktarılması gerekirken elimizdeki nüshada II., III. ve X. bâbdan birer hikâye eksiktir. Buna karşılık IV. bâbda da 5 yerine 7 hikâye

bulunmaktadır. X bâb ve arkasından 5 hikâye olarak plânlanan eserde 50 hikâye bulunmalıdır. Eksik ve fazlalıkları birlikte değerlendirdiğimizde eserin bu nüshasında, 49 hikâye yer alır. Şimdi 10 bâbı ve her bâbın arkasından gelen hikâyeleri gözden geçirelim.

I. Bâb: Aşk Konusunda.

1. *Hikâye*: Hâver (Doğu) ülkesindeki güzele tutulan ve aşk ateşiyle gece gündüz yanan âşığa, eski bir dostu canını vermekle sevgiliye kavuşacağını söyler(13b).

2. *Hikâye*: Çin'de eşi benzeri olmayan Âhûçeşm adlı güzele gönül veren bir zavallıya arkadaşı "Ey canım dostum! O güneş yüzlü sana neler yapmış; dağ kadar cismin zerrece kalmış." der. Bunun üzerine âşık, bundan hoşnut olur ve mutluluğunu anlatır(14b).

3. *Hikâye*: Hıta ülkesindeki misk kokulu güzel, âşığın niçin hastalandığını sorar. Âşık da sevgilinin hatırını sormasının kendisini hasta etmeye yettiğini; aynı zamanda hatır sormanın hastayı tedavi anlamına geldiğini söyler. Hikâyenin son beş beytinde aşk anlatılır(15a).

4. *Hikâye*: Mısır'da tatlı dudaklı güzelin âşıklarından birisi canını feda eder. Sevgilisi âşığının öldüğünü sanarken ölen âşık, sevgilisinin uğruna bin canı olsa da vereceğini söyler (15b).

5. *Hikâye*: Keşmir'deki ay yüzlü bir güzele soluk benizli birisi âşık olur. Bir mezar ziyareti esnasında "Miskin ağlama! Ben de senin gibi aşk derdiyle kış yaz yalvardım. Ölümünden başka çare bulamadım." diye bir ses işitir. Son dört beyit âşık ve aşk üzerinedir (16b).

II. Bâb: Bezm ve Sohbet Konusunda.

1. *Hikâye*: Şam'da âdil bir padişaha bir dostu bu devlete nasıl sahip olduğunu sorar. O da bir pîre bağlandığı için bu makama eriştiğini söyler. Şair, son beyitte iyilerle sohbet etmek gerektiğini anlatır (18a).

2. *Hikâye*: Esed adlı bir padişaha Allah güzel bir çocuk verir. Padişah vefat ederken "Ehil olanı kendine ganimet olarak gör; akıllılarla arkadaş ol!" diye vasiyet eder. Son beyitte halkı terk edip has ile sohbet etmek gerektiği belirtilir (18b).

3. *Hikâye*: Zeng padişahı avdayken karşısına bir ahı çıkar. Ahunun peşinden giden padişah askerinden uzağa düşer. Kaçırıldığı avı ararken kendini cennet gibi bir yerde bulur (19b).

4. *Hikâye*: Yemen'de³⁹ sürekli perhiz yapan bir zahidin temiz itikatlı olduğuna inananlar ona nefislerini kul ederler. Bir gün müridlerinden birisi kendisinden himmet ister. Şeyh de dünyada cenneti bulmanın aşk ehli ile sohbet etmekten geçtiğini söyler (20b).

III. Bâb: Kendini Beğenmişliği Terk Etmek Konusunda.

1. *Hikâye*: Magrib ülkesinde cömert ancak kibirli bir padişah vardır. Kötü vasıfları terk etmek gerektiği anlatılarak sonraki hikâyeye geçilir (21b).

2. *Hikâye*: Pilten adında bir server vardır. O, dervişleri; dervişler de onu sever. Vefat ettikten sonra iyilikle anılmaya devam eder. Son iki beyitte konuyla ilgili öğütler verilir (22a).

3. *Hikâye*: Bağdatlı bir güzel, bir soru üzerine güzelliğinin sırrını şöyle açıklar: “Bir gün toz toprak içinde yatan birine hatırını sordum ve bu kişinin ehl-i hâl olduğunu öğrenir öğrenmez ayağının çamurunu temizleyip yüzümü ayağına sürdüm. Bunun üzerine o zat, “Senin güzelliğin kıyamet gününe kadar böyle kalsın.” diye dua etti. Bundan dolayı da güzelliğim kalıcı oldu.” Son beş beyitte kibri terk etmek gerektiği üzerinde durulur (22b).

4. *Hikâye*: Gül yanaklı, kibri güzelliğinden fazla bir güzel vardır. Naz ile gezerken âşıklarından birisi “Sevgilim niçin naz ediyorsun. Ben parasız pulsuzum.” der. Güzel de “Ben parasız olanı sevmem.” der. Bunun üzerine âşık, güzelin sözlerinden incinir ve beddua eder. Bedduanın sonucu güzelin gül yüzünde renk kalmaz; hilâl gibi incelir ve solar (23b).

IV. Bâb: İzzet Konusunda.

1. *Hikâye*: Ferruhaht adlı oldukça kahraman bir padişah vardır. Gaza esnasında ansızın gelen ok ölümüne sebep olur. Bir aziz, onu Adn cennetinde görür. Cennete, yaptığı gazalardan dolayı mı alındığını

³⁹. Mehmet Vanlıoğlu, *İran Edebiyatı'nda Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahbâb'ı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1987, s.23.

sorar. O da yoksulun birine, ondan önce selâm verdiği için cennetle mükâfatlandırıldığını söyler (24b).

2. *Hikâye*: Câm şehrinde bir şeyh, mecliste coşup marifet şarabından bir çok kadeh sunar. Meclistekiler o şarabın etkisiyle kendilerinden geçerler. Ham bir kişi bu durumu dışarıdan görür ve “Bu nasıl şeyh; şeyh değil cadı imiş.” der (25b). Bundan sonra konu değişmekte; başka bir hikâye başlanmaktadır. Câm şehrindeki şeyhin hikâyesinin devamı 27a'nın başında olup konu şöyle devam eder: Şeyh, mecliste bu sözleri duyunca oldukça üzülür. Üzüntüsünden “yâ Hû” diyerek bu dünyadan göçer (27a).

3. *Hikâye*: Halkın kendisinden korktuğu bir padişah (Tecnîsât'ta Emîr-i Magribî) vardır. Düşmanları onu öldürmek ister. Padişah çevresinde kendisine yardım edecek kimse bulamaz. Nereye gittiyse düşmanları peşinden gelir. Kendisinin şöhret belâsına kapılıp halkın gözünde gülünç duruma düştüğünü anlar ve uçurumdan atlayarak hayatına son verir. Nefsin insanın düşmanı olduğu; devletine güvenmemek ve ucbu terk etmek gerektiği anlamındaki beyitlerle hikâye sonlandırılır (26a).

4. *Hikâye*: İran ve Turan ülkesinin sahibi İrañşah adında bir padişah vardır. Bir gün düşmanlar ile savaşırken kaçmaya başlar. Padişahı gören bir aziz, kendini beğenen kişinin işinin rast gitmeyeceğini söyler (26b).

5. *Hikâye*: Bişr-i Hafî, sarhoş bir halde evine dönerken, yolda çamura batmış, “Bismillahirrahmanirrahim” yazılı bir kâğıt bulur. Kalan tüm parası ile gül suyu alır ve kâğıdı temizler. Ehlullahtan birine “Git Bişr'e müjdele, benim ismimi tâzim kıldığı için, onun günahlarını affettim.” biçiminde nida gelir. Şeyh hemen Bişr'i arar ve bir meyhane köşesinde bulur. Hâlini görünce üzülür. Bu arada Bişr-i Hafî, uykudan uyanır. Veli kişi “Bişr ne âlemdesin, dünyada ne amel işledin?” diye sorar. O da “Ben hiç yararlı iş yapmadım. İşim gücüm sürekli içki içmektir.” diye cevap verir. Bunun üzerine o kişi de Tanrı'nın onu huzuruna davet ettiğini söyler ve artık içki içmemesini öğütler. Bişr-i Hafî bunun üzerine ağlayıp sızlar. Kendi durumunu anlar anlamaz; gönlünden bu dünya sevgisini atar (27a).

Bu hikâyenin benzeri Feridüddin Attar'ın ve Sinan Paşa'nın Tezkiretü'l-evliyâ'sında da geçmektedir⁴⁰.

6. *Hikâye*: Maruf adında dış görünüşü yoksul; içi zengin birisi vardır. Tanrı, ona çok güzel bir erkek evlât verir. Çocuk halka karşı köle gibi hizmet ettiği için halk onu sultan yapar (28a).

7. *Hikâye*: Hutun ülkesinden misk kokulu bir güzel zuhur eder. Bu güzel, güneşin altında toprağa batmış; aciz bir insan görür ve durumuna üzülenek onu güneşten korur. Zavallı insan da güzelin yaşlanmaması için yalvarır. Gerçekten de güzel hiç yaşlanmaz (28b).

V. Bâb: Herkese İyilik Yapmak Konusunda.

1. *Hikâye*: Yoksul ve zavallı bir adam dikenleri canını acıtmasına rağmen çalı çırpı taşımaktadır. Göğsü yarılmış; dudağı kurumuş birini yatarken görür ve birkaç dilim ekmek verir. Fakir de kendisine iyilik yapan adamın üstüne atlayıp atını gasp ederek kaçmaya başlar. Sonunda bir mağaraya saklanır. Girdiği mağarada mücevherler bulan adam dışarı çıkacakken ayağını kırar ve canını teslim eder. Hazine de onu kovalayan, çalı toplayan adama kalır (30a).

2. *Hikâye*: Zülkarneyn adlı bir padişah Derbend ülkesine bir hisar yaptırır. Ülkesinin her yerini mâmur hale getirir. Ehl-i dil birisi padişaha, önemli olanın cadde ve hisar değil; "iyilik hisarı" yapmak olduğunu söyler. Hikâye "iyilik yap; suya at" atasözü ile biter (31b).

3. *Hikâye*: Deşt padişahı, gücü yettiğince herkese iyilik yapar. Sonunda dünya mülküne padişah olur (32a).

4. *Hikâye*: Habeş'te zengin; ancak hilekâr ve riyakâr bir tüccar vardır. Kendisine yıllarca hizmet edenleri dahi çevresinde barındırmaz. Sâlih birisi vefat edince tüccarı iyi bir durumda görür ve sebebini sorar. O da bu duruma hayattayken susayan birisine acıyarak su verdiği için ulaştığını söyler (32b).

5. *Hikâye*: Tâyif'te işi gücü şehri dolaşmak olan birisi vardır. Hasta ve zayıf birisini görür. Ayağı yere batmış bu kişiyi kaldırmaya çalışırken adam vefat eder. Yanında mahşere kadar sayılsa bitmeyecek mal çıkar. İyilik edenin iyilik bulacağını belirten beyitlerle hikâye son bulur (33a).

⁴⁰ . Emine Gürsoy-Naskali, *Sinan Paşa Tezkiretü'l-evliya*, Ankara 1987, s.87.

VI. Bâb: Kötülükten Vazgeçmek Konusunda.

1. *Hikâye:* Şapur ve Rey ülkesinin Şapur adlı bir padişahı vardır. Oldukça güçlü olan bu insan zulüm yapmaktadır. Bu kişinin çok güzel bir oğlu vardır. Bir gün Şapur, Çin elçisi ile içki içerken yüzüğündeki zehri kadehin içine döker. Elçiye sunacağı zehirli kadehi yanlışlıkla oğluna verir. Oğlu şaraptan zehirlenir (34a).

2. *Hikâye:* Halk, Belh padişahından huzursuzdur. Padişah Hıta askerlerinin ülkesini istilâ etmesi sonucu Yemen ülkesine sığınır. Yemen padişahı da ülkesini yeniden alması için Belh padişahının emrine bir tümen asker verir. Padişah ülkesini yeniden ele geçirince Yemen ülkesine hücum eder. Yemenliler ettiği yemini hatırlatırlar. Kendilerinin iyilik ettiğini söyleyerek ağlayıp inlerler. Bu inlemelerden gök yüzünü içinde yüz bin şimşek olan siyah bir bulut kaplar. Askerlerin üzerine yağmur yerine taş yağar (35a).

3. *Hikâye:* Mağrip'te döşeği ve yastığı toprak ve kaya olan bir pir vardır. Canına kıymak ister. Bir gün ona birisi “Ne yer; ne içersin?” diye sorar. O da “Önce zengin idim; şimdi yoksul oldum. Bir gün buradan geçerken hasta ve ağlayan bir adam gördüm. Adamın dilendiğini fark edince başına bir yumruk vurdum. Yok yere gücümü kullandığım için Tanrı bana bu denli dert verdi.” der (36a).

4. *Hikâye:* Zâbul'da yeni hasta olmuş biri vardır. Ulu bir şeyhten kendisine nasihat etmesini ister. Şeyh, kimseye dil uzatmamasını; zarar vermemesini ve sürekli iyilik yapmak için çabalamasını öğütler (36b).

5. *Hikâye:* Cömert bir padişah vardır. Padişah bir gün ay yüzlü bir ihtiyarı namaz kılariken görür. Aşçısından, dervişe sofraya hazırlamasını ister. Derviş yemekten yemez. Padişaha az yiyip içmesini nasihat eder (37b).

VII. Bâb: Kanaat Konusunda.

1. *Hikâye:* Vezirlerden biri padişaha herkesten mal toplamasını söyler. Padişah da vezirine bu dünyanın geçici olduğunu, varlığa şükretmek gerektiğini söyleyerek cevap verir (38b).

2. *Hikâye:* Kardeşleri, Yusuf peygamberi kuyuya atarlar. Sonuçta her birisi bir belâyâ uğrar. Kimsenin ettiğinin yanına kalmayacağı anlatılarak hikâye bitirilir (39b).

3. *Hikâye*: Surhlebe adında bir tüccar vardır. Gece gündüz şarap içip güzel sevmektedir. Malını mülkünü de bu yolda harcar. Sonunda şaraba verecek elbisesi bile kalmaz. Şair hikâyenin sonunda Tanrı'ya şükretmek, malı iyi yere harcamak ve kanaat etmek gerektiğinden söz eder (40a).

4. *Hikâye*: Eşi benzeri olmayan bir güzel vardır. Güzele “Gel bir beyin katında iyi bir konum elde et” derler. O da maksadının Allah'a erişmek olduğunu söyler ve erenler arasına katılır (40b).

5. *Hikâye*: Tövbekâr bir şeyh vardır. Şeyh çileden bir ses zikir, tesbih ve hırkadan maksadın ne olduğunu; ihtiyacının dünya mı ahiret mi olduğunu sorar. Şeyh de kanaat ister (41a).

Bu hikâyenin benzeri Yunus Emre ve Hacı Bektaş üzerine anlatılır. “Kıtlık olduğu bir zaman, Yunus Emre Hacı Bektaş'tan yardım istemeye gider. O da Yunus'un istediği buğday yerine nefes vermeyi teklif eder. Buğdayı alan Yunus, hatasını anlar ve nefes istemek için geri döner. Hacı Bektaş da onu Taptuk Emre'ye gönderir”⁴¹.

VIII. Bâb: Yaşayış Tarzı.

1. *Hikâye*: Herkesten vergi alan bir padişah vardır. Ancak bu padişah bilgisiz ve yemeden içmeden zevk almayan birisidir. Padişahın, ünü her yana yayılmış bir sevgilisi vardır. Padişaha “Yemeden içmeden geçen ömür boşunadır, her şeyden zevk almak gerekir.” der. Aşkın hakikî ve mecazî olmak üzere ikiye ayrıldığını; mecazî aşkın hakikî aşka köprü olduğu anlatılır (42a).

2. *Hikâye*: Bâhter ülkesine hükmeden bir padişah vardır. İşi gücü savaş olan bu padişah içkiden nasipsizdir. Ülkenin beyleri toplanıp padişahı idam ederler (43b).

3. *Hikâye*: Zülkarneyn, erkânına “Ben serdarlıkta hiç yarar bulmadım. Nefis devim beni zelil kılmadan can ülkesine bir an olsun delil olun.” der. Onlar da yeme içme ve sevgili ile ünsiyetin gereğinden söz ederler (44a).

4. *Hikâye*: Adaletiyle meşhur Nuşirevan, Adlâbâd adlı bir şehir kurar. Kendini bütün beylerden üstün gören bir bey Nuşirevan'a âsî olur. Nuşirevan'ın yanında bulunan Büzürce-mihr, serdarlık yapmanın zorluğunu anlatır. Padişahın bu duruma üzülmemesini, bir gamın bin

⁴¹. Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Divanı*, Ankara 1998, s.17-18.

olacağını, olayın binde birini bile akla getirmemesini, yiyip içip sadece sevgilisini düşünmesi ve sohbet etmesi gerektiğini anlatır (44b).

5. *Hikâye*: İbni Âmir adında bir şeyh vardır. Leylâ'ya âşık olur. Arkadaşının “Niçin feryad ediyorsun?” sorusuna aşkın kurbanı olduğu için ona yaklaştığını söyleyerek cevap verir (45a).

IX. Bâb: Herkesle İlişkisiyi Kesmek Konusunda.

1. *Hikâye*: Bedir savaşı sırasında Hz. Peygamber Hz. Hamza'nın kılıcından kan damladığını görür. Cebrail'e “semî” ve “basîr” olan Tanrı'dan yardım istemesini söyler (47b).

2. *Hikâye*: Hz. İbrahim, oğlu İsmail'i kurban etmek ister. Gökten bir koç indirilir (48a).

3. *Hikâye*: Şeyh Şakik isminde bir er vardır. Bir gün birisi “Bu dedikodu, kabz ve bast ne zamana kadar sürecek?” diye sorar. Bunun üzerine gayipten gelen bir ses, “Sen halkı irşad ettikçe mutlu olamazsın.” der. Hikâyenin sonunda Hakk'ı bir bilip gayrısını terk etmek gerektiği anlatılır (48b).

4. *Hikâye*: Mahmud-ı Gaznevî, pek çok insanın öldüğü bir savaşın sonunda Allah'tan mağfiret diler. Bir ses de gazanın kâfirlere karşı yapıldığı için güzel olduğunu söyler (49a).

5. *Hikâye*: Bir ceylan, yavrusuyla gezmeye çıkar. Birlikte padişahın av alanına girerler. Bunu gören padişah, askerlerinden ahuları avlamalarını ister. Birkaç genç iki ahuyu avlar. Hikâye ahunun kendisi ve çocuğu için üzüntüsünü dile getiren beyitler ile son bulur (49b).

X. Bâb: Hakk'a Yakın Olmak Konusunda.

1. *Hikâye*: Hz. Musa Tur dağında Allah'ı görmek ister. “Len Teranî” cevabı gelir. Dağa bakması istenir (51b).

2. *Hikâye*: Hallac-ı Mansur'un başını terk etmesinin sebebi âlemi terk etme isteği olarak yorumlanır (52b).

3. *Hikâye*: Bir gün düşte Hallac'ın kesilmiş başının içinde bir kadeh görülür (52b).

4. *Temsil*: Sonsuz Deniz adlı bir deniz nitelikleri anlatılarak “fenafillah” kavramı işlenir (53a).

Mesnevinin sonlarında kendi nefesine nasihat bölümünde Attâr, Mevlanâ, Senâyî, Şeyh Sadî, Nizâmî, Husrev-i Dihlevî ve Câmî'nin o

kadar ünlü olmalarına rağmen bu dünyadan göçtükleri vurgulanır(54a). *Der-hâtimet ve Zikr-i Şuarâ-i Mâzî* başlığı ile Fars ve Osmanlı şairleri anılır. *Der-zikr-i Şuarâ-yı Acem* başlığı altında İran şairlerinden Unsurî, Hâkânî, Enverî, Dakîkî, Asîr-i Ahsiketi, Ascedî, Sirac-ı Kumrî, İmam-ı Herevî, Nizârî, Kemal-i Hocendî, İmâd, Hasan, Hâcû-yı Kirmanî, Atîkî, Firdevsî, Selmân-ı Savecî, Katrân, Zahîr-i Faryabî, Nazîrî, İsmet, Gıyâs, Hâfız-ı Şirazî ve Nâsır'ın; Çağatay şairlerinden Nevayî ve Lutfî'nin isimleri sayılır. *Der-zikr-i Şuarâ-yı Rûm* başlığından sonra da Anadolu şairlerinden Cem, Ahmet Paşa, Adnî, İzârî, Ahmedî, Şeyhî, Nizâmî, Atâyî, Vâhidî, Mehdî, Ulvî, Kâsmî, Çâkerî, Şâmî, Sâfi, Vasfî, Hafî, Hamdî, Şems, Hilâlî, Necmî, Kutbî, Şâhidî, Semî, Muhibbî, Kemâl, Nihânî ve Necâtî'nin isimleri zikredilir.

Şair mesnevisini okuyucudan hataları için özür dileyerek ve hayır dua isteyerek bitirir. Tuhfetü'l-uşşâk'ın yazılış tarihi, nüshanın 1a yaprağında “tarih-i telif sene 911” biçiminde kaydedilmiştir. Eserin sonlarında yer alan

Hüsn-i hulki ideler câna siper
Oldı çün târihi “mir'ât-ı siyer” (59a)

beytindeki “mir'ât-ı siyer” tamlaması 911/1505 yılını verir ki bu da eserin yazılış tarihidir. Köprülü de aynı tarihi vermektedir⁴².

Tuhfetü'l-uşşâk'taki hikâyelerin konuları hakikî ve mecazî aşk, sabır, âşık ve maşuk arasındaki hâller, dünya malına meyletmeme, adalet, cahillik, affedicilik, fakirlik, tövbe, cömertlik, cimrilik, erdem, nefsin istekleri ve kanaattir. Hikâyelerde genellikle bir olay, bazen de iki olay nazmedilir. Benzeri mesnevilerde olduğu gibi hikâyeler belli bir kompozisyon çerçevesinde oluşur. Anlatım tekniği bakımından her bir hikâye dört bölüme ayrılabilir:

Hikâyeye konu olacak şahıs veya yer bir veya birkaç beyitle tanıtılır. Tanıtımlarda “var idi” biçiminde kalıp ifade kullanılır. Benzer biçimde Âzerî'nin Nakş-ı Hayâl mesnevisinde ve Cinanî'nin Riyâzü'l-cinân'ında hikâyeler Atâ'nın Tuhfetü'l-uşşâk'ındakiler gibi “var idi” şeklinde başlar⁴³. Tuhfetü'l-uşşâk'ta da Keşmir'deki ay yüzlü bir güzel şöyle tanıtılır:

⁴². Köprülü, *a.g.e.*, s.390.

⁴³. Remzi Baykaldı, *Âzerî İbrahim Çelebi ve Nakş-ı Hayâl Mesnevisi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1994;Mahmut Şarlı, *Cinanî'nin Riyâzü'l-cinân'ı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal

Var idi Keşmîr'de bir meh-cebîn
Hâk-i pâyine sürerdi meh cebîn (16b)

Bu birkaç beyit, okuyucuyu asıl olaya hazırlamak gibi bir görevi de üstlenir. Nadir de olsa şairin herhangi bir girişe ihtiyaç duymadan doğrudan konuya girdiği de görülür. Bazen de kalıp bir ifadeye başvurulmadan kahramanın adı verilip konuya geçilir. Yirminci hikâyenin kahramanı Bişr-i Hafî şöyle tanıtılır:

Bişr-i Hâfi bir aceb mey-hâr idi
Ehl-i Hak yanında çün mey hâr idi (27a)

Hikâye kahramanı tanıtıldıktan sonra olay kalın çizgilerle aktarılır. Bu bölümde, giriş ve bitiş bölümüne göre dil daha sade; anlatım temposu hızlıdır. İsim ve sıfatların yerini fiiller alır. Hikâyelerde genellikle geçmiş zaman, nadiren de geniş zaman kullanılır. Başlangıçta üçüncü tekil şahıs kullanılırken; sonraki bölümler, özellikle diyaloglar daha çok hikâye kahramanının ağzından anlatılır.

Hikâyeler genellikle iyi bir son ile noktalanır. Kahraman kötü bile olsa, ettiği bir iyilik bütün günahlarını örter. Kötünün kazanması çoğu zaman geçmişte yaptığı iyiliğe bağlıdır. Kazançlar manevî olabileceği gibi maddî de olabilir. Maddî kazançlar, yapılan iyiliklerin karşılığı olarak verilir.

Hikâyeler bittiğinde nasihata geçilir. Nasihatlar genelde üç veya dört beyit sürer. Bazı mesnevilerde nasihatlar, 15-20 beyte kadar çıkabilmektedir. Ancak nasihat bölümü hiç bir mesnevîde beyit sayısı bakımından asıl olayın anlatıldığı bölümden fazla değildir. Örneğin Cinânî'nin Riyâzü'l-cinân'ında nasihatler 15-20 beyte kadar çıkabilmektedir. Ancak nasihatler, Atâ'nın mesnevisinde ve diğer mesnevilerde olduğu gibi, genellikle esas olayın anlatıldığı bölümün beyit sayısından fazla değildir. Nasihatların konuları hikâyelere uygundur. Hikâyenin nasihat bölümünde şair devreye girer. Şairin nefesine seslendiği nasihatlar okuyan ve dinleyen için söylenmiş düşüncelerdir. Verilmek istenen temel duygu ve düşüncenin nasihat muhtevalı beyitlerde en vurgulu biçimde anlatılır. Asıl olayda hareket ve olay ön plândaiken, bu bölümde daha hikemî bir söyleyiş vardır ve zaman zaman atasözlerinden yararlanır. Bişr-i Hafî ile ilgili 20.

Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1994, s.66, 143, 154, 165, 193, 226, 260, 280, 295.

hikâyenin nasihat bölümünde “Sabr ile acı koruk, helvâ olur.” atasözü şöyle geçer:

Bir azîz oldı oturdı fârig ol
 İzzet istersen gönül gel fârig ol
 Fârig olmayınca bulunmaz fürûg
 Sabr ile halvâ olur acı korug
 İzzet it mahbûba kıl cevrine sabr
 Gel şükür bil elüne sunarsa sabr (28a)

Eserdeki 24. hikâyenin nasihat bölümünde "Dünyada onan; iyilikten onar." ve "Ne ekersen onu biçersin" gibi söyleyişlere yer verilir:

Eylüğe say it ki eyüdür o kâr
 Dünyede onan eyülükden onar
 Sen dahı eylere öykün ol eyü
 Öykünür tagdan gelen bir yad eyü
 Ey dil eylük tahtını bisle becer
 Ne ekerse âdemî anı biçer (31a)

Tuhfetül-uşşâk'taki hikâyelerin bir, iki nadiren üç kahramanı vardır. Kahramanlar iyi veya kötüdür. Hikâye kahramanlarının ad ve görevleri bazen belirtilir; bazen belirtilmez. İskender, Leylâ ve Mecnun, Bîşr-i Hafî, Zülkarneyn, Şapur, Maruf, İbni Âmir, Belh padişahı, Hz. Yusuf, Nuşirevan, Hz. Hamza, Şeyh Şakik, Hz. İsmail, Mahmud-ı Gaznevî, Hz. Musa ve Hallac-ı Mansur gibi bilinen kişilerin yanısıra peygamber veya tanınmış bir sofî de hikâyelerin merkezinde rol alır. Kahraman güzel bir insan, padişah, vezir, evliyaullah veya halktan herhangi bir kişi, olabilir. İsimleri verilip de tarihî bir şahsiyet olup olmadığı belirlenemeyecek şahıslar da vardır. Âhû-Çeşm, Surhlebl, Esed, Pilten, Ferruhaht isimleri bu cümledendir. Esas kahramanların dışında figüran olarak nitelendirebileceğimiz ikinci ve üçüncü derecede kişilerin adları veya meslekleri genellikle belirtilmez. Kahramanı tarihî bir şahsiyet olan hikâyelerde olayın, geçtiği yıllar kabataslak çıkartabilmektedir. Bîşr-i Hafî ile ilgili bir hikâye bu velî kişinin yaşadığı yıllarda cereyan etmiştir diyebiliriz. Hikâyelerde gece, gündüz, sabah, akşam, üç gün, bir ay ve temmuz gibi zaman dilimlerine rastlanmaktadır.

Yer adları çoğu zaman belli değildir. Bu konuda fazla ayrıntıya girilmez. Hikâye herhangi bir yerde, bir şehirde veya ülkede geçebilir. Çin, Hıta, Mısır, Keşmir, Şâm, Zengibar, Bağdat, Câm, İran, Turan, Hutun, Derbend, Deşt, Habeş, Tâyif, Magrib, Şapur ve Rey yer isimlerinden bazılarıdır. Bunlar, masallarda olduğu gibi herkesin bildiği ve kolayca akıllarda kalabilecek isimler olup hikâyenin bütünlüğü içinde çok da önemli değildir. Önemli olan hikâyenin mesajıdır.

Tuhfetü'l-uşşâk'ın muhtevasını değerlendirdikten sonra dil malzemesi üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Her şeyden önce eserin baştan sona cinas sanatıyla yazılması önemini ve değerini arttırmaktadır. Eserin cinas sanatı bakımından bulunduğu konumu görebilmek için edebiyatımızda bu sanatı sık sık kullanan şairlere bir göz atmanın yararlı olacağını düşünüyoruz. Çağatay ve Âzerî sahasında yaygın olan bu sanata Kadı Burhaneddin ve Nesimî'nin sık sık başvurdukları bilinir⁴⁴. XIV. ve XV. yüzyıl şairlerinde çok fazla görülen cinas sanatına XVI ve XVII. yüzyıl divan ve mesnevilerinde daha az rastlanır; XVIII. asırdan itibaren ise bu sanat yeniden yaygınlık kazanır⁴⁵. Tezkire sahipleri, cinas sanatını kullanmayı bazı şairlerin edebî kişiliğinin özellikleri arasında sayarlar. Huffî⁴⁶, Kastamonulu Beyanî⁴⁷, Kastamonulu Dâî⁴⁸, Üsküplü Riyazî (ö. 1546)⁴⁹ ve Antakyalı Kemter (ö. 1738)⁵⁰ cinas sanatını şiirlerinde bolca kullanan şairlerdir. Muiniddin bin Mustafa'nın da Mesnevi-i Muradiye'sinde cinaslı kafiyeye sık sık yer verdiği bilinmektedir⁵¹. Âşık Çelebi ise Riyazî ve Yakînî'yi cinas sanatına aşırı düşkünlüklerinden dolayı tenkit eder⁵².

Metinde şahıs zamirleri bini (17a, 25b, 51b), sini (37a, 40a, 48a, 49a, 52b) biçimindedir. Eski Anadolu Türkçesi eklerinden bazı örnekler ise şöyledir:

⁴⁴. Osman Horata, "Ses, Anlam Bütünlüğü ve Gazel-i Tecnisler", Doğu Akdeniz Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi, S.1, Kıbrıs 1988, s.65-75.

⁴⁵. Horata, a.g.m. s.70.

⁴⁶. Sehî, a.g.e., s.135.

⁴⁷. Haluk İpekten vd., *Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, s.251.

⁴⁸. Latifî, a.g.e., s.152.

⁴⁹. Latifî, a.g.e., s.134, 152, 380.

⁵⁰. İpekten vd., a.g.e., s.390.

⁵¹. Kemal Yavuz, "XIII-XVI. Asırda Dil Yadigarlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 27, (Aralık 1983), s.201.

⁵². Horata, a.g.m., s.69.

*-ayın, -eyin: göreyin (18b), aydayın (20b), ideyin (34a, 36a, 39a), olayın (15a, 16a, 24b, 24b), yazayın (13b).

*-gıl, -gil: doldurmagıl (3a), eylegil (5b, 42a, 42a, 42a, 48a), kılmagıl (23b), olmagıl (17b, 36a), urgıl (18a), uzatmagıl (36a).

*-ısar, -iser: artısar (51a), ayrılısar (10b), bağlayısar (30a), idiser (6b, 32b), irisar (15a), kılsar (32a), kılmayısar (42b), olısar (16b, 26a, 34a, 41b, 56b).

*-layın, -leyin: ancılayın (32a, 47a), bencileyin (23a, 52a), dürdleyin (11a).

*-madın, -medin: içmedin (53a), ölmedin (47b), uçmadın (53a).

*-n: bilürin (58b), iderin (36b), isterin (17a), kalurın (1630), olurun (1488).

*-uban, -üben: açuban (34a), aluban (35a, 48a), güldürüben (6a), idüben (3a, 7b, 37a), inceldüben (6a), inleyüben (35b), oluban (19b, 20a, 55b), saluban (34a), yakuban (26b)

*-vuz, -vüz: eyleyevüz (56a)

Gramer biçimlerinden -vuz, -vüz eki sadece “eyleyevüz” örneğinde bulunurken -mazin, -mezin eki metinde geçmemektedir. -layın, -leyin eki ancılayın (32a, 47a) ve bencileyin (23a, 52a) örneklerinde kalıplaşmış biçimdedir. Ek, dürdleyin (11a) örneği ile sınırlı kalmıştır.

Tuhfetül-üşşâk'taki Türkçe kelimeler, deyimler ve atasözlerinden bazıları şunlardır: adım adım (5b), altı üsti var (9b), ancılayın (32a), arayış (12a), arıd- (10a), assı (5b), aşur- (49a), ay aydın (7a), ayak ayak (5b), ayard- (9b), ayd- (20b, 51b), bay (28b), becer- (31a), berk (12b), biliş (5a), bisle- (31a), bit- (6a, 17a), biz- (35b), bula- (11a), çağla- (5b), çak (4b), çav (28b), çigil (50a), degür- (52b), depret- (22a, 41b), dipdeniz (54b), dir- (7a), diril- (11a), döşe- (31b), döy- (51b), dur- (23a), duragör- (51b), dut- (46a), dutış- (=güreşmek, 2b), dutsag (53b), düne- (5b), düriş (26b), düriş- (46a), düze (13a), egin (39a), eksili (24a), elvire (8b), em (34a), esen (19a, 26a), ev- (6a), eyit (31a), göyün- (38b), ışla- (4b), ilçi (35a), ilt- (2b), irgür- (8b, 38b, 41a), iste- (24b), kakı- (36b, 52b), kamu (12b), kanda (26b, 35b), kangı (22a, 41b), katı (27a, 34b), kendözi (9b, 35b), kır- (49a), kiçi ulu (49a), kop- (29a, 32b), küy- (8a), nesne (5a, 8b, 16b, 42a, 44b, 46b, 58a), okı- (28a), on- (31a), ön (1b, 21b, 25b), öykün- (31a), özle- (26a), sağış (40a), segirt- (49b), sep- (22a), sı- (26b), son ucu (58b), suvar- (37a), tamar (=damar, 25a), tam- (25a), tana kal- (7a), tay

(20b), tümen (35b), ür- (11a), yab yab (5b), yarak (4a, 23b, 41b), yarar iş (27b), yat (10b), yatlu (12b, 30a), yegür- yel- (53b), yügrüş- (50a), yügür- 31a), yüze gülici (46a) ...

Tuhfetü'l-uşşâk mesnevisinde 50 kadar deyim tespit ettik. Deyimlerin hemen hemen tamamı Tarama Sözlüğü'nde yer almaktadır. Bilinen deyimleri tekrar etmemek için bu konuda örnek vermiyoruz. Sadece XV. ve XVI. yüzyıllarda örneği tespit edilemeyen ve elbiseyi parçalamak anlamına gelen "kabâ eylemek"⁵³ deyimini aşağıya alıyoruz:

Eyle giydüğü Acem tonın kabâ
Ol dil-ârâma giyürür mi kabâ (8b)

Eserde 15-20 kadar atasözü bulunmaktadır ki bunlar mevcut sözlüklerde vardır. Yazımızın hacmini artırmamak için atasözlerinden de örnek vermiyoruz. Tuhfetü'l-uşşâk'ta geçen ancak Kâtibî'nin eserinde bulamadığımız az sayıdaki Farsça beyitler ve tercümeleleri ise şöyledir:

Cân be-ışk-ı dilberân kurbân buved
Cân bi-deh er âşıkî kurb ân buved (13b)

“Cân, güzellerin aşkına kurbandır. Eğer âşık isen, cân ver; (dosta) yakınlık odur (budur).”

İllet-i âşık zi-illet-hâ cüdâst
Işk ıztırâb-ı esrâr-ı Hudâst (13b)

“Âşığın hastalığı (diğer) hastalıklardan uzaktır (farklıdır). Aşk, Allah sırlarının ıztırabıdır.”

Didi ölmekdür bu derdün çâresi
Ez-hodî bi'gzer to tâ in-câ resî (16a)

“Bu derdin çaresi ölmektir dedi. Buraya ulaşabilmek için kendinden geç .”

Hayf ber-ömrî ki bî-yârân güzeşt
Ömr ne'bved ân ki bî-yârân güzeşt (18a)

“Sevgililer olmadan geçen ömre yazık. Sevgilisiz geçen ömür, ömür değildir.”

Tâlib-i Hak şâh u yâ bende buved
Her ki cüyend'est yâbende buved (24b)

⁵³ .Ali Emre Özyıldırım, “Kaba Etmek Deyimi Hakkında”, Türk Dili, S.533, (Mayıs 1996), s.1218.

“Gerçeği isteyen (arayan), şah veya köledir. Her varlık ya arayıcı ya da bulucudur”

Ayb bâşed gûne bîned cüz ki ayb
Gayb mî bîned revân-ı pak ki ayb (33b)

“Ayıptan başka birşeyi görmemek ayıptır (kusurdur).”

În sehâ şâhîst ez-serv-i bihişt
V'ey u ki ez-ser çünîn şâhî bihişt (37b)

“Bu cömertlik cennet servisinin bir dalıdır. Ey böyle bir dalı (düşünceyi) kafasının içinde yetiştirip büyüten kimse.”

Pîr-i reh bûg'zîn ki est û pîş-rev
V'er talebdârî to menzil pîş rev (38b)

“Eğer sen ilerleme menziline talip isen, önder olan pîrin yolunu seç.”

Hâl çün cilvest z'ân zîbâ arûs
V'ân makâm ân halvet âmed bâ-arûs (56a)

“Hâl, o güzel gelinin cilvesi olduğundan, o makam, o halvet, gelinle birlikte geldi.”

Cilve bîned şâh u gayr-ı şâh nîz
Vakt-i halvet nîst cüz-şâh-ı azîz (56a)

“Şah ve şahın dışındakiler, cilveyi görür. Halvet vaktinde, aziz şahtan başkası bulunmaz.”

Dehbâb, plân bakımından ise İran edebiyatındaki "Dehnâme" ve "Dehfasl" olarak da adlandırılan ve tasavvufî aşk mektuplarından meydana getirilen eserler grubuna girmektedir. Kâtibî, Dehnâmelerde yer alan 10 mektup yerine, on bâbı ikâme etmiş ve her bâbın sonuna 5'er hikâye eklemiştir⁵⁴. Atâ da bu plânı Kâtibî'den alarak eserinde uygulamıştır.

Dehbâb, aruzun *Fâilâtün Fâilâtün Fâilün* vezniyle nazmedilmiştir. Atâ da Tuhfetü'l-uşşâk'ını aynı vezin ile yazar. Dehbâb 1170; Tuhfetü'l-uşşâk 1399 beyittir. Daha önce de belirtildiği gibi Kâtibî, 10 bâba ayırdığı mesnevisinin her bâbında 5 hikâyeye yer verir; Atâ da Tuhfetü'l-uşşâk'ı aynı plân ile meydana getirmiştir. Bu plâna o kadar sıkı uymuştur ki bâblarda işlenecek konularını da Kâtibî gibi giriş bölümünden konunun işlendiği bölüme geçerken manzum olarak

⁵⁴. Vanhoğlu, a.g.e., s.38.

vermiştir. Şair, eserinin plânında Dehbâb'ı örnek alırken hikâyelerini de aynı eserden tercüme etmiştir. Tuhfetü'l-uşşâk'ın giriş bölümüne *Tenbih Be-Şatranc, Der-Şikâyet-i Gerdiş-i Çerh, Der-Tavsîf-i Şeb ve Der-Vasf-ı Şitâ* başlıkları altında Kâtibî'de olmayan bölümler eklemiştir; böylece mesnevisinin girişini daha ayrıntılı hâle getirmiştir. Buna karşılık Dehbâb'ın girişinde Kâtibî'nin ismini vermediği bir kişiyi 39 beyitle övmesine Tuhfetü'l-uşşâk'ta yer vermemiştir. Dehbâb'ın sonuç bölümünde şairin oğlu İneyet'e nasihat ettiği bölüm de Atâ'nın mesnevisinde bulunmaz. Bunun yerini Atâ'nın Ahmed-i Yesevî'nin neslinden olduğunu ifade eden beyitlere yer verir. Dehbâb'ın sonundaki geçmiş Fars şairlerinin isminin anıldığı bölüm, Tuhfetü'l-uşşâk'ta da bulunurken; bu bölümün devamına Anadolu şairlerinin anıldığı bir bölüm daha eklenmiştir. Atâ; eğitimi, Ahmed-i Yesevî ve Emir Buharî hakkında bilgi verdiği bölümleri ise Kâtibî'den almamıştır⁵⁵. Şairin eserinin sonunda okuyucudan eksiklikler için özür dilediği 8 beyit de Kâtibî'nin eserine göre fazladır. Bunun yanı sıra Tuhfetü'l-uşşâk'taki Farsça beyitler Dehbâb'da yer almamaktadır.

Eski edebiyatımızda tercümenin değişik biçimlerini görmekteyiz:

- a) Aslını bozmamak için kelime kelime yapılan çeviriler,
- b) Kelime kelime olmamakla birlikte, aslına uygun yapılan çeviriler,
- c) Konusu aktararak yapılan çeviriler,
- d) Genişletilerek yapılan çeviriler⁵⁶.

Tuhfetü'l-uşşâk'a bu yöntemler açısından baktığımızda, tespit edebildiğimiz kadarıyla, yaklaşık 200 beytin Dehbâb'dan bir iki kelime değişikliği ile çevrildiğini görüyoruz. Beyitler bazen sadece bir mısra, bazen tamamen, bazen de arka arkaya gelen iki beyitten birer mısra oluşturularak Türkçe'ye aktarılmıştır. Dehbâb'daki geriye kalan beyitlerin tercümesi de genellikle anlamı çok fazla değiştirilmeden yapılmıştır.

⁵⁵. Vanlıoğlu, *a.g.e.*, s.1-46.

⁵⁶. Ağâh Sırı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1988, C.I, s.80; Zehra Toska, "İleriye Yönelik Araştırmalarla İlgili Olarak Eski Türk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Olan Tercüme Metinleri Değerlendirmelerde İzlenecek Yöntem/ler Ne Olmalıdır?", *Journal of Turkish Studies*, Volume 24, Harvard University 2000, s.295.

Kâtibî'den kelime kelime yapılan 200 kadar beytin hepsini vermenin makalenin hacmini artıracacağı düşüncesiyle sadece hikâye kahramanlarının tanıtımının yapıldığı beyitleri veriyoruz.

Bûd der-Keşmîr meh-ruhsâreî
Dâşt rûşen-ter zi-meh ruhsâreî (Dehbâb, s. 17)
Var idi Keşmîr'de bir meh-cebîn
Hâk-i pâyine sürerdi meh cebîn (16b)

Bûd şeyhî der-Yemen pâk-itikâd
Pâk-ter û-râ zehr-i pâk-itikâd (Dehbâb, s.:23)
Var idi hakkında çok pâk itikâd
Olduğün kendü de pâk-itikâd (21a)

Pâdişâhî bûd nâmeş Fîl-ten
Mî-zedî der-rezm ber-sad fîl-ten (Dehbâb, s. 27)
Var idi bir server adı Pîl-ten
Bebr-peyker şîr-gurreş pîl-ten (22a)

Bûd gül-ruhsâre-i rengîn-izâr
Çün izâreş kem-bodî rengîn izâr (Dehbâb, s. 29)
Var idi bir gül-ruh u rengîn-izâr
Yog idi anun gibi rengîn izâr (23b)

Bûd dervîş-i hoşî Marûf-nâm
Der-reh-i dervîşeş marûf-nâm (Dehbâb, s. 33)
Var idi bir er kişi Marûf adı
Fâka vü fakr ile key marûf idi (28a)

Mî-keşîdî rûz u şeb ân hâr hâr
Behr-i hâreş bûd dâyim hârhâr (Dehbâb, s. 37)
Var idi bir hâr-keş miskîn ü hâr
Hârdan cânında yüz bin hârhâr (30a)

Nâmdârî bûd ez-şâhân-ı deşt
Geşt kerdî dâyimâ der-kûh u deşt (Dehbâb, s. 39)
Vardı bir er kişi Şâh-ı Deşt adı
Geşt gâhî kûh u gâhî deşt idi (32a)

Bûd sultânî lakab Şâpûr dâşt
Husrevî ber-hittâ-i Şâpûr dâşt (Dehbâb, s. 42)
Var idi bir şeh adı Şâpûr idi
Husrev-i mülk-i Rey ü Şâpûr idi (34a)

Bûd der-Magrib-zemîn üftâdeî
Hâksârî der-zemîn üftâdeî (Dehbâb, s. 45)
Var idi Magrib'de bir üftâde pîr
Garba irse ömr olur üftâde pîr (36a)

Bûd der-Zâbul yekî nev-hâste
Fitneî bûd ez-kazâ nev-hâste (Dehbâb, s. 46)
Var idi Zâbul'de bir nev-hâste
Fitneyidi ol dahı nev hâste (36b)

Bûd emîrî der-Arab çâpük-süvâr
Kem buved mânend-i ân çâpük-süvâr (Dehbâb, s. 50)
Var idi bir serv-i çâpük-süvâr
Olur idi bâddan çâpük süvâr (39b)

Hâceî bûd u lakab Sürhâb dâşt
Hâtır-ı û meyl-i bâ-surh âb dâşt (Dehbâb, s. 50)
Var idi bir Hâce vü Surh-leb adı
Su yirine içdüğü sürh âb idi (40a)

Bûd şeyhî der-Sipâhân tevbe-kâr
Subh u şâmeş bûd dâym tevbe kâr (Dehbâb, s. 52)
Var idi bir şeyh ü tevbekâr idi
Gice gündüz ana tevbe kâr idi (41a)

Nâm-ı ân Deryâ-yı Bî-pâyân buved
Cây-ı bî-destân u bî-pâyân buved (Dehbâb, s. 73)
Adı da Deryâ-yı Bî-Pâyân imiş
Cây-ı bî-destân u bî-pâyân imiş (53a)

Üsküplü Atâ ve Tuhfetü'l-uşşâk Mesnevisi⁵⁷ adlı basıma hazır çalışmamızın inceleme bölümünü özetlemiş bulunuyoruz. Başında şairin hayatı ve sanatı hakkında kaynaklardaki bilgileri kronolojik olarak verdiğimiz makalemizde Tuhfetü'l-uşşâk mesnevisini biçim ve içerik bakımından inceledik ve İran edebiyatındaki aslı ile sınırlı da olsa mukayesesini yaptık. İncelememizin sonuçları şunlardır:

1- Kaynakların belirttiği gibi şairin Ahmed-i Yesevî'ye ve Nakşîliğe bağlı olduğu Tuhfetü'l-uşşâk mesnevisinde de bir kez daha görüldü.

2- Atâ'nın Kâtibî'nin tecnîs sanatı ile yazdığı Tecnîsât'ı Osmanlı Türkçesi'ne kazandırması XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkçe'nin edebî dil olarak geldiği düzeyi gösterir. Tuhfetü'l-uşşâk, dil malzemesini barındırmasının yanında hemen hemen her beytinde cinas sanatının kullanılması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.

3- Atâ, Osmanlı şairlerinden çoğunun Molla Câmî'yi örnek aldığı bir dönemde, tercüme için İran şairleri içinde Kâtibî'yi; Kâtibî'nin mesnevilerinin arasından ise Deh Bâb (Tecnîsât)'ı seçmiştir. Şairin böyle bir tercüme için hem Türk dili ile böyle bir eser vermek hem de Kâtibî'den daha sanatkârâne bir eser ortaya koymak amacıyla gerçekleştirmiştir.

4- Kâtibî'nin Dehbâb'ı, plân bakımından İran edebiyatındaki "Dehnâme" ve "Dehfasl" geleneğine bağlıdır. Atâ bu plânı Kâtibî'den aldığına göre, eseri de plân bakımından İran Edebiyatı'ndaki Dehbâb geleneğinin Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bir örneğidir. Dinî, tasavvufî ve ahlâkî hikâyelerden oluşan Tuhfetü'l-uşşâk, Türk Edebiyatındaki mesneviler içinde ise "Okuyucuya bilgi vermek, onu eğitmek amacı

57. İ. Hakkı Aksoyak, *Üsküplü Atâ ve Tuhfetü'l-uşşâk Mesnevisi*, İnceleme-Metin-Sözlük, Basıma hazır çalışma, Ankara 1995, 254s. Üsküplü Atâ'nın Tuhfetü'l-uşşâk'ını 1995 yılında ele geçirdik. O yıldan bu yana eser üzerindeki çalışmamızı derinleştirmeye çalıştık. Ulaştığımız sonuçları 9 Kasım 2000 tarihinde Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü hocalarının huzurunda seminer olarak sunduk. Daha sonra elimizdeki nüshadan farklı bir nüshaya dayalı olarak dil tezi yapıldığını öğrendik. Seyfullah Türkmen, *Tuhfetü'l-uşşâk*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2000. Çalışmamızda, adı geçen dil tezinden farklı olarak, Atâ'nın Tuhfetü'l-uşşâk mesnevisini edebî yönden inceledik ve İran Edebiyatı'ndaki benzeri ile karşılaştırdık. Bu bakımdan iki çalışma mahiyet itibarıyla birbirlerinden farklıdır.

güden mesneviler” başlığının, “tasavvufî mesneviler” alt grubuna girmektedir⁵⁸.

5- Eserin plânı ve hikâyeleri Kâtibî'den alınmıştır. Giriş bölümü daha teferruatlı hâle getirilmiş; diğer bölümlerde yer yer eklemeler ve çıkarmalar yapılmıştır. Kâtibî'nin eseri ya beyit beyit ya da iki beyitten birer mısra alınıp yeni bir beyit oluşturularak tercüme edilmiştir. Bu tercüme yöntemine özellikle hikâye kahramanlarının tanıtıldığı ilk beyitlerde çok sıkı uyulmuş; sonraki beyitlerde daha serbest davranılmıştır. Elimizdeki Dehbâb ve Tuhfetü'l-uşşâk metinlerine göre Atâ'nın eseri Kâtibî'ninkinden 229 beyit fazladır. Bu fazlalık Atâ'nın bazı bölümleri ayrıntılı yazmasından kaynaklanmış olabilir.

6- Şairin Türkçe'nin Farsça'dan güzel bir dil olduğunu söylemesi de o dönemde Türkçe'nin Farsça karşısındaki konumunu gösterir. Anadolu Türkçesi ile söylenirse, görenlerin Farsça'dan bıkaacağını; Farsça söylemenin kolay, Türkçe tecnisin zor olduğu anlamındaki beyitler de eserin önemini vurgulamak için sarf edilmiştir.

“A Disciple of Ahmed Yesevi in Rumeli

USKUPLU ATÂ AND HIS WORK”

Abstract

The celebrated Turkistani mystic Khodja Ahmed Yesevi had been influential for a long time with his “Hikmet” poems of wisdom (Hikmet). This influence can be pursued in his dervishes such as Hakim Ata, Uzun Hasan Ata, Seyyid Ata, Sadr Ata, Bedr Ata, Mansur Ata, Said Ata, Süleyman Ata, Zengî Ata and Atâ of Üsküp.

Atâ of Üsküp who is known as a successor of Ahmed Yesevi was the author of works such as his Divan, Tuhfetü'l-uşşâk and a Mavlid.

This article aims to discuss the structural and thematic elements of Tuhfetü'l-uşşâk, pointing out that Tuhfetü'l-uşşâk was translated from the Dahbâb (Tacnîsât) Iranian poet Kâtibî. This claim is supported by a comparison of these two works.

Keywords

Ahmed Yasawî, Üsküplü Atâ, Kâtibî, Ottoman Literature, Persian Literature, Translation.

⁵⁸. İsmail Ünver, “Mesnevî”, *Türk Dili-Türk Şiiri Özel Sayısı II*, Ankara 1986, s.438-440.

